

พลวัตความสัมพันธ์ข้าม พรมแดนไทย-ลาว ในกระแสโลกาภิวัตน์¹

The Dynamics in the Relationship of
Thai-Lao Border in Globalization.

ศิริพร ทองคณารักษ์²
Siriporn Tongkhanarak

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงของชุมชนชายแดนและความสัมพันธ์ข้ามพรมแดนไทย - ลาว ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงด้านการเมือง สังคมและวัฒนธรรม โดยมีพื้นที่ศึกษาในเขตอำเภอเมือง จังหวัด นครพนม ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ซึ่งตรงกันข้ามกับแขวงคำม่วน สปป.ลาว

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ระดับบัณฑิตศึกษาเรื่อง “พลวัตชุมชนชายแดนไทย - ลาว ในกระแสโลกาภิวัตน์” โดยได้รับทุนอุดหนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ภายใต้ชุดโครงการทุนวิจัยมหาบัณฑิต สกว. ด้านมนุษยศาสตร์-สังคมศาสตร์ ในกลุ่มหัวข้อวิจัย “การจัดการความสัมพันธ์ทางสังคมในชุมชนชาติพันธุ์และชุมชนชายแดนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” ผู้วิจัยขอขอบพระคุณแหล่งทุนเป็นอย่างสูง อนึ่ง ความเห็นในรายงานผลการวิจัยเป็นของผู้วิจัย สกว. ไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยเสมอไป

² นักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา สาขาสังคมวิทยาการพัฒนาศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ผู้เขียนขอขอบพระคุณ ผศ.ดร.เขาวลัษณ์ อภิชาติวัลลภ อาจารย์ที่ปรึกษาและเป็นหัวหน้าชุดโครงการทุนวิจัยมหาบัณฑิตสกว. นี้ และ ดร.มณีนัย ทองอยู่ อาจารย์ที่ปรึกษาร่วมวิทยานิพนธ์

ผลการศึกษาพบว่า ชุมชนชายแดนไทย-ลาวยังคงดำรงความสัมพันธ์ข้ามพรมแดน ราชอาณาจักรที่สะท้อนอยู่ในวิถีชีวิต เป็นความสัมพันธ์ที่มีฐานรากมาจากการมีประวัติศาสตร์ร่วมทาง ชาติพันธุ์และการก่อตั้งชุมชนสองฝั่งโขงก่อนการเกิดรัฐชาติ ทั้งนี้บริบททางการเมืองและนโยบาย ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐชาติ มีผลกระทบต่อความสัมพันธ์ข้ามพรมแดนโดยเฉพาะในช่วงที่เกิด สงครามหลายครั้งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในปัจจุบันรัฐใช้นโยบายด้านเศรษฐกิจจากกระแส โลกาภิวัตน์ตามแผนพัฒนาพื้นที่แนวพรมแดน ชุมชนชายแดนในพื้นที่ศึกษาจึงปรับใช้โอกาส จากการสนับสนุนของรัฐ เพื่อเปิดจุดผ่อนปรนและตลาดชายแดนไทย - ลาว ซึ่งนอกจากเป็นพื้นที่ แลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจอย่างเป็นทางการแล้ว ยังหมายถึงการเปิดทางให้รัฐเข้ามาควบคุม จัดระเบียบต่อการเคลื่อนย้ายของผู้คน วัตถุ และสินค้าในวันที่มีตลาดชายแดนควบคู่ไปกับการใช้ กฎจารีตท้องถิ่นในวันที่ไม่มีตลาดชายแดน การเกิดจุดผ่อนปรนจึงเป็นการเปิดโอกาสให้ชุมชน ผสมผสาน สร้างช่องทางใหม่ในการดำรงความสัมพันธ์ข้ามพรมแดนที่สอดคล้องกับนโยบายรัฐ ด้านการส่งเสริมความสัมพันธ์กับประเทศเพื่อนบ้านและด้านการท่องเที่ยว ด้วยการใช้พื้นที่ จุดผ่อนปรนจัดงานประเพณีสงกรานต์ไทย - ลาว ซึ่งในการดำเนินการขออนุญาตเปิดจุด ผ่อนปรน หรือการจัดกิจกรรมร่วมระหว่างชุมชนชายแดนไทยและลาวนั้น กลไกสำคัญที่ทำให้ การดำเนินการสำเร็จได้คือ ความสัมพันธ์ส่วนตัวของกลุ่มผู้นำชุมชน ชาวบ้านและเจ้าหน้าที่รัฐ บางส่วนฝ่ายไทยกับเจ้าหน้าที่และชาวบ้านฝ่ายลาว ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่อยู่บนพื้นฐานความ เป็นเครือญาติแทบทั้งสิ้น และหากพิจารณาความเป็นพรมแดนตามวิถีปฏิบัติในการดำรงชีวิต ของชุมชนชายแดนไทย - ลาว พบว่ามีความหมายหลากหลายขึ้นอยู่กับสถานการณ์ และอยู่บน พื้นฐานของผลประโยชน์ร่วมกันเป็นสำคัญ พรมแดนจึงเป็นพื้นที่แห่งความกำกวม ไม่ชัดเจน และเป็นพื้นที่ปะทะประสานระหว่างอำนาจรัฐ ท้องถิ่น และโลก

คำสำคัญ: ชายแดน, โลกาภิวัตน์, ความสัมพันธ์ข้ามพรมแดน

Abstract

The objective of this research is to analyze the dynamics in the relationships between Thai and Lao communities. The communities studied are those along the Mekong River border at the Thai province of Nakorn Phanom and the Lao province of Khammuan. The study focuses on Thai government policies and globalization, which are affecting social changes and relationships between the two related communities.

The researchers found that in modern times, although the communities are clearly separated politically into two different countries, they still retain their traditional family relationships across the border. Many of the share ethnic roots, customs, and

historical Lao traditions. In some circumstances, however, Thai government policies and international legal agreements between the two countries have affected the relationships.

Recently, because of the impact of globalization, the Thai government created an economic development policy in the area along the Thai-Lao border. The Thai - Lao communities took this opportunity to create an area called Jud Ponpron: "a halfway point" consisting of a Thai-Lao border market and an official economic exchange point.

In this area, the Thai and Lao governments officially regulate the movement of people crossing the border, and control merchandise, especially on market days. At the same time, the governments allow the communities to practice their social norms and customs on non-market days. The Jud Ponpron provides an opportunity to continue relationships between the two communities under government policy on international relations and tourism. The communities take this opportunity to organize festivals such as Songkran, the traditional local new year celebration.

Asking government permission through the Jud Ponpron to organize the festival or other kinds of community activities basically is done through the personal relationships of community leaders, communities as a whole, and officers both Thai and Lao. All are based on relationships among relatives, brother/sisterhoods, and related families.

In brief, the relationship between the two communities across the border is variable, depending on the situation and the benefits derived by the two communities. The border, therefore, is area of ambiguous dynamics, impacted by government powers, communalisms, and the world situation.

Keyword: Border, Globalization, Thai - Lao Relationships.

บทนำ

สภาวะการเกิดกระบวนการเชื่อมโยงส่วนต่างๆ ของโลกเข้าด้วยกัน โดยใช้กลไกทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ และเทคโนโลยีเป็นเครื่องมือ อันเป็นที่รู้จักกันในนาม กระแสโลกาภิวัตน์ ส่งผลให้โลกเต็มไปด้วยการไหลเวียนเคลื่อนไหวยึดโยงกันอย่างซับซ้อน ชุมชนแต่ละถิ่นที่ จะมีประสบการณ์และผลกระทบจากโลกาภิวัตน์นี้แตกต่างกันไป (วัณนา สุกันสีล, 2548)

ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้หลังจากสิ้นสุดยุคสมัยความขัดแย้งทางอุดมการณ์ การเมืองการปกครอง แต่ละประเทศต่างหันหน้ามาสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม และเศรษฐกิจต่อกัน ซึ่งกลุ่มประเทศอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงหรือกลุ่มประเทศที่มีแม่น้ำโขงไหลผ่าน 6 ประเทศ ประกอบด้วย จีน พม่า ลาว ไทย กัมพูชา และเวียดนาม ในปี พ.ศ. 2535 มีการตกลงร่วมในแผนพัฒนาเพื่อใช้ประโยชน์จากแม่น้ำโขงภายใต้ชื่อ “ความร่วมมืออนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง” (Greater Mekong Sub - Regional Economic Corporation / GMS) โดยมีเป้าหมายในการพัฒนาและเชื่อมโยงอนุภูมิภาคแม่น้ำโขงให้เป็นศูนย์กลางของการลงทุน สำหรับประเทศไทยและสปป.ลาว ผลจากการร่วมลงนามดังกล่าวเกิดเป็นรูปธรรมแล้วในปัจจุบันคือ สะพานมิตรภาพไทย-ลาวข้ามแม่น้ำโขงแห่งที่ 1 ในจังหวัดหนองคายและแห่งที่ 2 จังหวัดมุกดาหาร นอกจากนี้ยังมีแนวโน้มที่จะสร้างสะพานข้ามแม่น้ำโขงเพิ่มขึ้นอีกในอนาคตตามแผนพัฒนาพื้นที่ East-West Economic Corridor ดังนั้นนโยบายระหว่างประเทศของไทย จึงให้ความสำคัญและสนับสนุนให้เกิดการขยายตัวทางการค้าการลงทุนกับสปป.ลาวที่นับวันจะทวีความเข้มข้นมากขึ้น พร้อมทั้งแผนการพัฒนาพื้นที่ชายแดนให้สอดคล้องกับเป้าหมายการพัฒนาในกลุ่มประเทศอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง ซึ่งผลจากนโยบาย ดังกล่าวย่อมทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ชายแดนไทย - ลาว อย่างแน่นอน

ดังนั้น เมื่อพื้นที่ชายแดนคือเป้าหมายในการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจของรัฐ ทั้งเส้นทางการค้าระหว่างอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง หรือการใช้ประโยชน์จากแม่น้ำโขง ล้วนมีผลต่อชุมชนชายแดนไทย - ลาวทั้งสิ้น การส่งเสริมความสัมพันธ์ทางด้านเศรษฐกิจของรัฐจึงต้องดำเนินการควบคู่ไปกับการส่งเสริมความสัมพันธ์ทางสังคม ทั้งนี้การศึกษาความสัมพันธ์ในระดับประชาชน อันเป็นความสัมพันธ์ขั้นพื้นฐานที่มีอยู่ในชุมชนชายแดน จะเป็นการเปิดพื้นที่นำเสนอวิถีชีวิตและการดำรงอยู่ของความสัมพันธ์ข้ามพรมแดนในระดับชุมชน โดยเฉพาะชุมชนชายแดนไทย-ลาว ที่มีลักษณะเฉพาะของการยึดโยงความสัมพันธ์ด้วยเครือญาติ ชชาติพันธุ์ และวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขง ผ่านกาลเวลายาวนาน ก่อนที่แม่น้ำโขงจะกลายเป็นหมุดหมายแนวพรมแดน

ระหว่างรัฐไทยและรัฐลาว ทั้งนี้เพื่อทำความเข้าใจวิถีปฏิบัติและพลวัตของการดำรงความสัมพันธ์ข้ามพรมแดนของคนในชุมชนชายแดนไทย - ลาว ซึ่งหากรัฐกำหนดนโยบายที่ทำให้ความสำคัญกับบริบทเฉพาะของแต่ละชุมชนให้สอดคล้องกับวิถีปฏิบัติและจารีตท้องถิ่น จะเป็นการช่วยลดความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่นลงได้ ทั้งยังเป็นการเสริมพลังท้องถิ่นจากทุนที่ชุมชนมีอยู่เดิม

บทความนี้วิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงของชุมชนชายแดนและความสัมพันธ์ข้ามพรมแดนไทย - ลาว เป็นการศึกษานโยบายที่สัมพันธ์กับนโยบายรัฐและกระแสโลกาภิวัตน์ โดยใช้แนวคิดชุมชน ท้องถิ่นนิยม ในความหมายที่ว่า ชุมชนท้องถิ่นไม่เคยหยุดนิ่ง มีรากฐานพัฒนาการประวัติศาสตร์การดำรงอยู่ของตนเอง มีวิถีชีวิตวัฒนธรรม เศรษฐกิจ เต็มไปด้วยความแตกต่างหลากหลาย สลับซับซ้อน เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับชุมชนอื่น เชื่อมโยงกับรัฐ เศรษฐกิจแบบตลาด หรือสังคมโลกอยู่ตลอดเวลา เป็นชุมชนท้องถิ่นที่มีพลัง ศักยภาพในการดำรงอยู่ มิได้เป็นเพียงผู้ถูกกระทำเพียงฝ่ายเดียว แต่ชุมชนมีพลวัตการปรับตัว ต่อรองผ่านกลไกในชุมชนเพื่อมีที่อยู่ที่ยืนในสังคมท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของโลกสมัยใหม่ที่ซับซ้อนในกระแสโลกาภิวัตน์ (พัฒนา กิตติอาษา, 2546)

พื้นที่ศึกษาคือ ชุมชนชายแดนไทย-ลาว บ้านนาคำ (นามสมมติ)⁴ อำเภอเมืองจังหวัดนครพนม เก็บข้อมูลระหว่างปี พ.ศ. 2549 - 2550 ใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพโดยการสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง และการสัมภาษณ์เชิงลึก ร่วมกับการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมและการสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม

ในการนำเสนอของบทความนี้มีสามส่วนคือ ส่วนแรกนำเสนอข้อมูลทางประวัติศาสตร์การก่อเกิดชุมชนสองฝั่งโขง เพื่อเชื่อมโยงสู่บริบทของพื้นที่ศึกษา ส่วนที่สองนำเสนอความเปลี่ยนแปลงของชุมชนชายแดนและความสัมพันธ์ข้ามพรมแดน ที่สัมพันธ์กับการก่อตัวและคลี่คลายทางการเมือง สังคม เศรษฐกิจ ทั้งในระดับโลก รัฐ และท้องถิ่น และส่วนสุดท้ายนำเสนอกลไกการจัดการความสัมพันธ์ข้ามพรมแดนในพื้นที่ศึกษา

⁴ ชื่อสถานที่และบุคคลที่ปรากฏในบทความนี้เป็นนามสมมติทั้งสิ้น

เปิดตำนานอ่านอดีต : พลวัตชุมชนสองฝั่งโขง

หากสืบสาวรากเหง้าการก่อเกิดชุมชนแถบลุ่มน้ำโขงในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรืออีสาน ในยุคก่อนประวัติศาสตร์นั้น ตำนานอู๋รงศาตดู ถือเป็นเอกสารเก่าแก่ที่มีคุณค่าในการศึกษาเรื่องราวในทางประวัติศาสตร์และวรรณคดีของบ้านเมืองในอีสาน แม้ว่าตำนานนี้เขียนขึ้นหลังจากเหตุการณ์จริงเป็นเวลาช้านาน แต่ก็นิยายปรัมปรา (Myth) ซึ่งผสมปนเปอยู่กันเนื้อเรื่องก็แฝงข้อมูลที่มีเค้าเงื่อนว่าเป็นข้อเท็จจริงอยู่ไม่น้อย จากการประมวลข้อมูลในตำรากล่าวได้ว่า กลุ่มชนโบราณที่เคยอาศัยอยู่สองฝั่งแม่น้ำโขงในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย คือตั้งแต่เขตจังหวัดหนองคายลงมาถึงจังหวัดอุบลราชธานี เป็นเผ่าพันธุ์ของกลุ่มชนที่เคลื่อนย้ายจากหนองแสในมณฑลยูนนานทางตอนใต้ของประเทศจีน มาตามลำน้ำโขงและเข้าไปตั้งถิ่นฐานชุมชนกันอยู่ตามที่ราบลุ่มของสองฝั่งแม่น้ำอื่นๆ ที่ใกล้เคียง

กลุ่มชนที่อยู่ริมฝั่งแม่น้ำโขงบริเวณจังหวัดนครพนม ซึ่งแต่เดิมคือ แคว้นศรีโคตรบูร จากทำเลที่ตั้งแคว้นมีการคมนาคมกับแคว้นอื่น ๆ จึงมีโอกาสรับอารยธรรมของต่างประเทศ โดยเฉพาะลักษณะแบบอย่างทางศิลปกรรมของศาสนาพราหมณ์จากอินเดียเข้ามาปรุงแต่ง และสร้างเป็นพระธาตุพนมขึ้นบนที่ดอนสูงริมฝั่งขวาของแม่น้ำโขง จากนั้นพระบรมธาตุได้กลายเป็นศาสนสถานที่สำคัญที่สุดของกลุ่มชนที่อยู่แถบลุ่มน้ำโขงมาจนถึงปัจจุบัน (ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม, 2546)

จากเรื่องราวในตำนานดังที่กล่าวมาประกอบกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์อื่นๆ⁵ แสดงการ เลื่อนไหล กระจัดกระจายตั้งถิ่นฐานของผู้คนหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ ตามลำน้ำในดินแดนสองฝั่งโขงมานาน ดังประวัติความเป็นมาของบ้านนาคำที่ผู้เฒ่าผู้แก่เล่าให้ฟังว่า บ้านนาคำตั้งมาแต่เมื่อใดไม่มีใครทราบเดือนปีที่แน่นอนแต่มีอายุมากกว่าร้อยปี กลุ่มคนที่มาตั้งถิ่นฐานบริเวณนี้คือพวกข้อยและผู้ไท⁶ ที่อพยพ

⁵ รายละเอียดโปรดดูใน ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม, 2546. แอ่งอารยธรรมอีสาน.

⁶ ชื่อกลุ่มชาติพันธุ์ คราที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงเสด็จตรวจราชการมณฑลอุดรและมณฑลอิสาน ใน พ.ศ. 2449 ได้กล่าวถึง ผู้ไท และข้อย ว่าพวกผู้ไท อยู่ในเขตเมืองสกลนครและเรณูนคร ส่วนพวกข้อยอยู่แถวเมืองท่าอุเทนในเขตจังหวัดนครพนมแต่เดิมอยู่แถวเมืองชัยบุรีใกล้ๆ กับเมืองท่าอุเทนแล้วหนีกองทัพกรุงเทพฯ ไปอยู่เมืองหลวงโป่งเลงทางฝั่งซ้ายใกล้กับเขตญวนคราวหนึ่ง แล้วเพิ่งกลับมาอยู่ท่าอุเทนในสมัย รัชกาลที่ 3 (ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม, 2546)

มาจากฝั่งชายแม่น้ำโขง หรือประเทศลาวในปัจจุบัน ในระยะแรกมาอยู่รวมกันบริเวณ วัดแก่งเมือง⁷ ที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำโขง ต่อมาเมื่อเกิดโรคระบาด จากที่รวมกันก็พากัน แยกเป็นกลุ่มย่อยและกลุ่มผู้ไท โยกย้ายถอยร่นมาตั้งบ้านเรือนบริเวณแผ่นดินด้าน ในห่างจากแม่น้ำโขงมากขึ้น กลุ่มผู้ไทแยกไปตั้งบ้านเรือนอยู่ทางทิศใต้ เป็น บ้านนาใหม่ (นามสมมติ) ในปัจจุบัน ส่วนกลุ่มย่อยคือ บรรพบุรุษบ้านนาคำมารวม ตัวกันตั้งบ้านเรือนทางทิศเหนือ กลายเป็นบ้านนาคำในปัจจุบัน ส่วนสาเหตุการ แยกกันตั้งบ้านตามกลุ่มชาติพันธุ์ย่อยและผู้ไทนั้น จากคำบอกเล่าผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้าน สันนิษฐานว่าอาจเป็นการแยกตามกลุ่มชาติพันธุ์

บ้านนาคำ ตั้งอยู่ห่างจากอำเภอเมือง จังหวัดนครพนม มาทางทิศใต้ตาม ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 212 หรือถนนชยางกูร ประมาณ 28 กิโลเมตร เป็นถนน ที่ตัดเลาะเลียบบแม่น้ำโขง ส่วนชุมชนที่อยู่ตรงกันข้ามกับบ้านนาคำอีกฟากฝั่งแม่น้ำโขง ในฝั่ง สปป.ลาว คือบ้านป่าปาก (นามสมมติ) แขวงคำม่วน ซึ่งถึงแม้ว่าบ้านนาคำ และบ้านป่าปาก จะถูกกั้นด้วยสังกัดรัฐชาติที่แตกต่างระหว่างรัฐไทย กับสปป.ลาว แต่ตลอดเวลาที่ผ่านมาผู้คนทั้งสองหมู่บ้านต่างไปมาหาสู่ ยึดโยงด้วยสายสัมพันธ์ เครือญาติ และกลไกความสัมพันธ์อันเกิดจากลักษณะร่วมของวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขง ที่ปรากฏอยู่ในพิธีกรรม ความเชื่อ และวิถีชีวิตในชุมชนชายแดนไทย - ลาวตลอดมา

พลวัตชุมชน : ความสัมพันธ์ข้ามพรมแดนไทย-ลาว

สายธารแห่งประวัติศาสตร์สะท้อนให้เห็นว่า การตั้งบ้านแปงเมืองของชุมชน สองฟากฝั่งแม่น้ำโขงส่วนใหญ่เกิดจากการอพยพ โยกย้ายของกลุ่มชนหลากหลาย ชาติพันธุ์มาตั้งแต่ยุคตำนาน ผ่านยุคประวัติศาสตร์การสร้างสมอารยธรรมของ อาณาจักรต่างๆ บนแผ่นดินสองฝั่งน้ำโขง ในเวลาต่อมาเมื่อโลกเข้าสู่ยุคการค้า

⁷ ปัจจุบันวัดแก่งเมืองได้รับการยกย่องขึ้นทะเบียนกรมศิลปากร เป็นโบราณสถาน ที่มีสิ่งปลูกสร้าง คือ วัดสมัยโบราณที่มีอายุหลายร้อยปี และสิ่งปลูกสร้างที่เหลืออยู่ ได้แก่ เจดีย์ 1 องค์ และซากอุโบสถ 1 หลัง ดังนั้นเมื่อสอบถามเกี่ยวกับอายุของการก่อตั้งชุมชนบริเวณนี้ ชาวบ้านจะผูกโยงความเก่าแก่ของวัดแก่ง เมืองที่ได้รับการรับรองจากกรมศิลปากร กับความเก่าแก่ของการก่อตั้งชุมชนว่าเกิดขึ้นมานานนับร้อยปี

อาณานิคม ซึ่งผลักดันให้เกิดรัฐชาติสมัยใหม่ที่ต้องแสดงควมมีตัวตนของรัฐด้วย เส้นเขตแดนกำหนดพื้นที่ได้อำนาจรัฐที่ชัดเจนบนแผนที่โลก แม่น้ำโขงจึงกลายเป็น แนวพรมแดนระหว่างรัฐไทยกับรัฐลาว⁸ ชุมชนสองฝั่งโขงจึงกลายเป็นชุมชนชายแดน ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนข้ามน้ำโขงจึงกลายเป็นความสัมพันธ์ข้ามพรมแดน โดยในการนำเสนอเรื่องราวความสัมพันธ์ข้ามพรมแดนในบทความนี้ ผลจากการศึกษา พบว่า ชาวบ้านในพื้นที่ศึกษามีความทรงจำเกี่ยวกับสงครามต่างๆ ที่เกิดขึ้นและ ส่งผลกระทบต่อในหมู่บ้าน ผู้เขียนจึงนำเสนอพลวัตความสัมพันธ์ข้ามพรมแดนตาม สถานการณ์ทางการเมืองที่เกิดขึ้นในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยแบ่งออกเป็น 3 ยุค คือ ยุคสงครามโลกครั้งที่ 2 ยุคสงครามเย็น และยุคความร่วมมือทาง เศรษฐกิจ : เปลี่ยนสนามรบเป็นสนามการค้า ดังนี้

ยุคสงครามโลกครั้งที่ 2 พ.ศ. 2482 - 2488

นับแต่อดีตชุมชนชายแดนบ้านนาคำของไทย และชุมชนชายแดนบ้านป่าปาก สปป.ลาว เป็นชุมชนสองฝั่งโขงที่มีการโยกย้ายลงหลักปักฐานไป-มาระหว่างผู้คน ทั้งสองชุมชน ผสมกลมกลืนกันด้วยการแต่งงานและความเป็นเครือญาติ ประกอบ กับสภาพภูมิศาสตร์ที่ตั้งของชุมชนชายแดนบ้านนาคำ ซึ่งอยู่สุดขอบชายแดนประเทศ ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือภาคอีสาน จึงเป็นชุมชนที่อยู่ห่างไกลจากศูนย์กลาง อำนาจรัฐที่ตั้งอยู่ทางภาคกลางของประเทศไทย การไปมาหาสู่ข้ามพรมแดนรัฐชาติ ระหว่างสองชุมชนนี้ จึงเกิดขึ้นมาเป็นเวลาช้านาน สำหรับชาวบ้านนาคำ จะเป็น ฝั่งขวา (ไทย) หรือฝั่งซ้าย (สปป.ลาว) ล้วนแล้วแต่มีรากเหง้าของบรรพบุรุษ เทือกเถาเหล่ากอญาติพี่น้องอยู่ทั้งสองฝั่ง ในขณะที่รัฐมองว่าการข้ามไปมานั้นคือ การข้ามพรมแดนรัฐชาติ แต่สำหรับคนในชุมชนแล้ว คือการข้ามแม่น้ำสายหนึ่ง ด้วยจุดประสงค์ต่างๆ อย่างที่ แม่มั่น (นามสมมติ) วัย 61 ปี เล่าว่า

⁸ ลาวเป็นเมืองขึ้นหรือประเทศราชของอาณาจักรสยาม (ไทย) ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2322 ในสมัยพระเจ้าตากสิน มหาราช แต่ในยุคล่าอาณานิคมสยามได้เสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้กับฝรั่งเศสในปี พ.ศ. 2436 (ร.ศ. 112) ฝรั่งเศสจึงได้ปกครองประเทศลาวนับจากปี พ.ศ. 2436 - 2497

“แต่ก่อน (ประมาณทศวรรษ 2490 - ผู้เขียน) ชื่อว่าชื่อควาย ก็เอามันข้ามน้ำมา ตอนเด็กๆ แม่เคยข้ามไปบ่อยๆ ไปกับเพื่อนไปกันเป็นสิบยี่สิบ ไปนอนโน่นเขาจ้างไปดำนา บางทีไปหาผักหาปลา บนขอนแก่นตอนในน้ำโขงกับเพื่อนๆ แต่ก่อนเขา (คนลาว-ผู้เขียน) มาเป็นฝูงก็ไม่จับ”

นอกจากการข้ามฝั่งไปมาเพื่อไปหาที่ทำกิน ยังมีกรณีที่พ่อแม่ไปบุกเบิกที่ทำกินไว้ที่บ้านป่าปาก รุ่นลูกจึงไปรับมรดก หรือมรดกจากพ่อแม่ อย่างที่พ่อฟอง (นามสมมติ) วัย 83 ปี เล่าว่า

“คนไทยบ้านนาคำไปทำนาฝั่งโน้น (ฝั่งลาวบ้านป่าปาก - ผู้เขียน) เพราะที่ดินว่างมันมีเยอะ แต่ก่อน (ประมาณทศวรรษ 2480 - ผู้เขียน) มันไม่มีอาชีพค้าขาย ทำนาอย่างเดียว หากินตามบึงตามหนอง พ่อไปทำนาของพ่อตาอยู่ฝั่งโน้น พ่อตาเป็นคนบ้านนาคำนี่ละ แต่ไปจับจองที่นาฝั่งโน้น เวลาไปก็พายเรือข้ามไป พ่อตาเป็นพ่อค้าใหญ่มีที่นาอยู่สามทุ่ง มีบ้านทั้งสองฝั่งโขง ตอนนีที่นาโน้น (ฝั่งลาวบ้านป่าปาก - ผู้เขียน) มีลูกๆ อยู่สิบทอด”

หรือในกรณีการแต่งงาน อย่างที่ผู้ใหญ่หง (นามสมมติ) วัย 53 ปี เล่าว่า

“คนฝั่งนี้ (บ้านนาคำ - ผู้เขียน) ไปมีเมียฝั่งโน้น (ป่าปาก - ผู้เขียน) คนฝั่งโน้นมาอยู่ฝั่งนี้ ก็เลยติดต่อกัน”

เช่นเดียวกับการไปมาหาสู่ในเชิงสังคมและวัฒนธรรม แม่เฒ่า วัย 79 ปี กล่าวว่า

“เป็นงานเป็นการ ทั้งงานบุญ งานแต่ง งานบวช งานศพ ทางนั้นก็มาทางนี้ก็ไป แม่เห็นอย่างนี้มาตั้งแต่จำความได้”

จากคำบอกเล่าเห็นได้ว่า ช่วงระยะเวลาประมาณปี พ.ศ. 2470 - 2500⁹ คนบ้านนาคำกับคนบ้านป่าปากต่างรู้จักมักคุ้นไปมาหาสู่บนพื้นฐานความสัมพันธ์ในลักษณะต่างๆ อาทิ การเป็นเครือญาติทางสายเลือด การแต่งงาน การโยกย้ายหาที่ทำกิน หรือด้วยเงื่อนไขการสืบมรดกที่ทำกินที่พ่อแม่บุกเบิกไว้ทำให้เกิดการ

⁹ การอนุমানระยะเวลาในบทความนี้ ผู้เขียนตีความจากคำบอกเล่าของผู้ให้ข้อมูลเป็นหลัก ซึ่งเป็นเรื่องเล่าจากความทรงจำของผู้ให้ข้อมูลในพื้นที่ศึกษา

กระจายสายตระกูลในหมู่พี่น้องเพราะมีทั้งคนที่เลือกอยู่ฝั่งลาวและที่เลือกอยู่ฝั่งไทย รวมทั้งการเชื่อมโยงด้วยพื้นฐานวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขง อันเกิดจากการสืบทอด ส่งต่อ วิถีคิด วิถีชีวิต กลายเป็นลักษณะร่วมทางสังคมและวัฒนธรรม ชาวบ้านทั้งสองชุมชน จึงมีความรู้สึกเป็นพี่เป็นน้องเป็นพวกเดียวกัน การไปมาหาสู่จึงเกิดขึ้นเป็นปกติ ประกอบกับความห่างไกลจากศูนย์กลางอำนาจรัฐ และกฎระเบียบรัฐที่ไม่ได้เข้มงวด กวดขันกับการข้ามไปมาของคนไทย - คนลาว แต่ในเวลาต่อมาเมื่อเกิดสงคราม และความขัดแย้งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะสงครามที่เกี่ยวข้องกับรัฐไทย และรัฐลาว ซึ่งมีผลกระทบโดยตรงกับความสัมพันธ์ข้ามพรมแดนระหว่างชุมชน สองฝั่งโขงในพื้นที่ศึกษา ดังที่พ่อบัว (นามสมมติ) วัย 83 ปี เล่าว่า

“ตอนพ่ออายุ 14 - 15 ปี (ประมาณ พ.ศ. 2481 - ผู้เขียน) ได้ชุดหลุม หลบระเบิดเพราะมีสงครามไทยกับฝรั่ง ตอนกลางคืนเขาตีเกราะ เอาลูกเอาหลาน ลงหลุมเพาะ (หลุมหลบภัย - ผู้เขียน) ช่วงฝรั่ง - ไทยไม่ถูกกันรบกัน ไปยากมายาก แต่ก็ไปได้อยู่”

การสู้รบที่พ่อบัวกล่าวถึงนั้นคือสงครามไทย - ฝรั่งเศส ในปี พ.ศ. 2483¹⁰ สาเหตุจากรัฐบาลไทยในสมัยนายกรัฐมนตรีจอมพล แปลก พิบูลสงคราม เห็นที่ได้ โอกาสเรียกร้องขอเอาดินแดนประเทศลาวทั้งหมดที่ไทยเสียให้กับฝรั่งเศส ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2436 กลับคืน¹¹ แต่ทั้งสองฝ่ายตกลงกันไม่ได้ ไทยจึงประกาศสงครามกับ

¹⁰ สงครามไทย-ฝรั่งเศส เกิดขึ้นในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2481- 2488) เมื่อเยอรมันบุก ประเทศฝรั่งเศส ทำให้รัฐบาลไทยขณะนั้นได้โอกาสที่ฝรั่งเศสกำลังอ่อนแอ เพราะเพลิงพลาแกเยอรมัน เสนอขอเรียกร้องเรื่องดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ซึ่งการยื่นข้อเสนอนี้รัฐบาลไทยมีผู้สนับสนุน (พิมาน แจ่มจรูญ, 2542) ซึ่งในสงครามโลกครั้งที่ 2 ขณะที่เยอรมันเปิดแนวรบทางยุโรป ญี่ปุ่นคือผู้เปิดแนวรบ ทางเอเชียและเป็นพันธมิตรกับเยอรมนี ดังนั้น ในช่วงที่ประเทศฝรั่งเศสถูกเยอรมันบุกอย่างหนัก เมื่อญี่ปุ่นยกพลขึ้นบกและยึดครองอาณานิคมอินโดจีนของฝรั่งเศส ฝรั่งเศสจึงต้องดำเนินนโยบาย ประนีประนอมเพราะไม่อาจเปิดศึกสองด้านทั้งในประเทศแม่และในอาณานิคม

¹¹ ในปี พ.ศ. 2436 ไทยยอมเจรจาทำสัญญาสันติภาพกับฝรั่งเศส หลังจากมีความขัดแย้งเรื่องเขตแดน และรัฐในปกครองของไทย ท้ายที่สุดตกลงกันไม่ได้ ฝรั่งเศสจึงขึ้นนโยบายเรือปืน หรือที่รู้จักกันในนาม เหตุการณ์ ร.ศ.112 ผลของสัญญาดังกล่าวคือ ไทยเสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้กับฝรั่งเศส คิดเป็น พื้นที่ 143,000 ตารางกิโลเมตร เป็นผลให้คนลาว 600,000 คนที่เคยอยู่ภายใต้การปกครองของ ไทยติดตอกันมา 114 ปีเศษ ต้องแยกเป็นลาวฝั่งซ้ายกับลาวฝั่งขวา คือ ภาคอีสานในปัจจุบัน (สุวิทย์ ชีรสาคัด, 2543)

ฝรั่งเศส และพื้นที่สู้รบช่วงเริ่มต้นสงครามคือเมืองนครพนม สงครามจบลงในปี พ.ศ. 2484 ฝรั่งเศสต้องยอมยกดินแดนที่ไทยเรียกร้องกลับคืนให้ โดยมีญี่ปุ่นมาเป็นคนกลางเจรจา¹²

ภาวะสงครามและการที่บ้านนาคำอยู่ในขอบชายฝั่งที่สู้รบ ส่งผลให้อำนาจและบทบาทรัฐมีความชัดเจน ด้วยการปกป้องคุ้มครองพลเรือนใต้สังกัด ดังที่ทางการมีคำสั่งให้ชาวบ้านชุดหลุมหลบภัย และให้ผู้ใหญ่บ้านตีเกราะเป็นสัญญาณให้ชาวบ้านลงหลุมหลบภัยในสถานการณ์ที่ไม่น่าไว้วางใจ สภาวะสงครามทำให้พรมแดนรัฐที่หมายถึงการปกป้องอำนาจอธิปไตยภายในเส้นเขตแดนทวีความสำคัญ และเป็นพรมแดนที่แบ่งแยกระหว่าง “คนใน” กับ “คนนอก” เส้นพรมแดนอย่างชัดเจนซึ่งตรงกันข้ามกับในภาวะปกติ ซึ่งพรมแดนในความหมายรัฐไม่มีผลในเชิงปฏิบัติการจริง ดังสะท้อนจากการข้ามพรมแดนไปมาตามวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนชายแดนบ้านนาคำ อย่างไรก็ตาม แม้ภาวะสงครามทำให้การข้ามพรมแดนเป็นเรื่องยากและเสี่ยงอันตราย แต่ไม่อาจหยุดยั้งการข้ามพรมแดนได้ ชาวบ้านยังคงข้ามไปมาเพียงแต่เน้นที่ความจำเป็น เช่น หากมีเหตุการณ์เกี่ยวกับความเป็นความตายของพ่อแม่ญาติพี่น้อง แม้จะยากลำบากอย่างไรก็ต้องหาหนทางเพื่อไปพบปะเยี่ยมยาม

ยุคสงครามเย็น

เมื่อสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 ในปี พ.ศ. 2488 หลายประเทศได้รับอิสรภาพจากเจ้าอาณานิคมตะวันตกและประกาศเอกราช สถานการณ์การเมืองโลกเข้าสู่ยุคสงครามเย็น หรือสงครามแห่งอุดมการณ์ระหว่างประชาธิปไตยกับสังคมนิยม สงครามเย็นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก่อตัวขึ้นในปี พ.ศ. 2489 เมื่อฝรั่งเศสกลับเข้ามายึดครองสามประเทศอินโดจีน คือ เวียดนาม ลาว และกัมพูชา หลังจากถอนตัวออกไปช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ฝรั่งเศสได้เปิดฉากสงครามอินโดจีน ซึ่งท้ายที่สุดฝรั่งเศสพ่ายแพ้สงครามครั้งนี้ที่แนวรบเดียนเบียนฟูในปี พ.ศ. 2497 ทำให้

¹² ตามอนุสัญญาที่ได้ลงนามกันในนครโตเกียว เมื่อวันที่ 9 พฤษภาคม พ.ศ.2484 ฝรั่งเศสยอมมอบพระตะบองและเสียมเรียบ และดินแดนลาวฝั่งตะวันตกแม่น้ำโขงคืนให้ไทย (ดี.จี.อี.ฮอลล์, 2549)

เจ้าอาณานิคมฝรั่งเศสต้องร่วมลงนามสนธิสัญญาเจนีวา รับรองเอกราชของสามประเทศอินโดจีนดังกล่าว ภายหลังจากได้รับเอกราชทั้งเวียดนาม ลาวและกัมพูชา ยังคงห่างไกลความสงบสุข เพราะเกิดความขัดแย้งทางอุดมการณ์ภายในประเทศ และถูกแทรกแซงโดยชาติตะวันตกที่เป็นผู้นำระหว่างสองอุดมการณ์คือ เสรีนิยม ประชาธิปไตยมีสหรัฐอเมริกาเป็นผู้นำ กับค่ายสังคมนิยมคอมมิวนิสต์นำโดยสหภาพโซเวียต อินโดจีนจึงกลายเป็นสนามประลองกำลังของมหาอำนาจในการสกัดกัน และเผยแพร่อุดมการณ์ของแต่ละฝ่าย เริ่มต้นจากสงครามเวียดนาม (พ.ศ. 2508 - 2518)¹³ สำหรับลาวเกี่ยวข้องกับสงครามเวียดนามเป็นอย่างมาก เพราะเวียดนามเหนือซึ่งเป็นคอมมิวนิสต์ได้ส่งอาวุธยุทโธปกรณ์ไปช่วยเวียดกงในเวียดนามใต้ โดยผ่านลาว หรือที่เรียกว่า เส้นทางโฮชิมินห์¹⁴ ซึ่งในขณะนั้นการเมืองในลาวเกิดความแตกแยกและขัดแย้งทางความคิดระหว่างฝ่ายขวาประชาธิปไตยกับฝ่ายซ้ายสังคมนิยม จนเกิดเป็นสงครามภายในประเทศ สหรัฐฯพยายามเข้าแทรกแซงช่วยเหลือลาวฝ่ายขวาอย่างเต็มที่ทั้งด้านการเมืองและเศรษฐกิจ เพื่อป้องกันไม่ให้อาวุธกลายเป็นประเทศสังคมนิยม ส่วนฝ่ายซ้ายสังคมนิยมมีเวียดนามเหนือเป็นพันธมิตร

ขณะที่ลาวอยู่ในภาวะสงครามภายในประเทศดังกล่าว สหรัฐฯเข้ามามีอิทธิพลและตั้งฐานทัพในประเทศไทย¹⁵ เพื่อเตรียมการรบในสงครามเวียดนาม นับแต่ปี พ.ศ. 2505 สหรัฐฯได้เริ่มพัฒนาโคราชให้เป็นฐานทัพทันสมัยพร้อมรบได้ทันที ในช่วงเวลาเดียวกัน สหรัฐฯ ก็เริ่มพัฒนาฐานทัพที่นครพนมให้เป็นที่ตั้งหน่วยสืบค้น

¹³ ระยะเวลาการเกิดสงคราม เริ่มนับเมื่อสหรัฐฯ เริ่มโจมตีเวียดนามเหนือครั้งแรกในปี พ.ศ. 2508 และเซ็นสัญญาสันติภาพสงบศึกในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2518 (พงศก้อง รุ่งสวัสดิทรัพย์ ภัทรพันธุ์, 2549) สงครามเวียดนาม มีสาเหตุจากความขัดแย้งทางอุดมการณ์ระหว่างเวียดนามเหนือซึ่งปกครองระบบสังคมนิยม กับเวียดนามใต้ที่ปกครองด้วยระบบประชาธิปไตย โดยมีสหรัฐฯแทรกแซงให้ความช่วยเหลือเวียดนามใต้ เนื่องจากสหรัฐฯเกรงว่า หากปล่อยให้เวียดนามเหนือชนะสงคราม จะทำให้ภูมิภาคนี้กลายเป็นประเทศสังคมนิยม เหมือนนทฤษฎีโดมิโน ที่หากตัวใดตัวหนึ่งล้มแล้วที่เหลือก็จะล้มตามกันไป

¹⁴ อยู่ทางทิศตะวันออกตามแนวต่างๆ ของประเทศลาว ซึ่งติดกับประเทศเวียดนาม

¹⁵ ทำอากาศยานของไทย 8 แห่งที่ถูกใช้เป็นฐานทัพสำหรับปฏิบัติการของสหรัฐฯในสงครามเวียดนาม คือ ที่สนามบินดอนเมือง โคราช นครพนม ตาคลี (นครสวรรค์) อุดรธานี อุบลราชธานี อุตะเปา (ชลบุรี) และน้ำพอง (ขอนแก่น)

และช่วยเหลือ (พวงทอง รุ่งสวัสดิทรัพย์ ภาวิครพันธ์, 2549) การตั้งฐานทัพสหรัฐฯ ที่นครพนม เป็นความทรงจำส่วนหนึ่งสำหรับบางครอบครัวในบ้านนาคำ เนื่องจากมีชาวบ้านหลายคนได้ทำงานในค่ายทหารอเมริกันตั้งอยู่ที่สนามบินในตัวจังหวัดนครพนม ดังที่แม่มั่น (นามสมมติ) วัย 61 ปี เล่าว่า

“ช่วงสงครามฝรั่งมาตั้งแคมป์ที่สนามบินนครสามโก้ไปทำงานที่แคมป์ประมาณปี พ.ศ. 2510 เป็นช่วงประปา”

นอกจากนี้ในช่วงที่สหรัฐฯ เข้ามาในลาวและสถานการณ์ในลาวยังไม่ถึงเคียดมากนัก ชาวบ้านนาคำหลายคนข้ามพรมแดนไปรับจ้างทำงานในเวียงจันทน์ จนกระทั่งสถานการณ์ระหว่างฝ่ายซ้ายฝ่ายขวาสู้รบรุนแรงมากขึ้น ชาวบ้านนาคำที่ไปรับจ้างจึงกลับมา ดังที่ผู้ใหญ่กุน(นามสมมติ) วัย 53 ปี เล่าว่า

“ผมเรียนจบชั้นประถม 4 อายุประมาณ 10 - 11 ปี (ประมาณ พ.ศ. 2507- ผู้เขียน) ญาติพาไปอยู่เวียงจันทน์ 4 ปี ไปทำก่อสร้างได้เงินวันละสี่ร้อยกีบ พวกผู้ใหญ่ไปเข็นน้ำขาย เขาไม่มีน้ำประปาเพราะอยู่ในเมืองไม่รู้จะไปขุดบ่อใช้เอง ยังไง เราไปตักน้ำจากบ่อในวัดต่าง ๆ มาใส่ปี๊บเข็นไปขายตามบ้าน ผมอยู่เวียงจันทน์จนอายุประมาณ 13 - 14 ปี พอคอมมิวนิสต์เข้าก็ออกมา อยู่ไม่ได้ คนไทยที่ไปเป็นใหญ่เป็นโตในลาวก็หนีกันมาเยอะ”

จากที่กล่าวมาแสดงให้เห็นว่า ในขณะที่สหรัฐฯ เข้าไปมีอิทธิพลในลาว ทำให้เมืองหลวงเวียงจันทน์มีการพัฒนาสร้างความเจริญทางด้านสิ่งก่อสร้าง เกิดแรงดึงดูดความต้องการแรงงานและงานบริการต่างๆตามมา เมืองเวียงจันทน์จึงเป็นแหล่งสร้างรายได้สำหรับคนไทยที่อยู่ตามแนวพรมแดน ซึ่งการข้ามพรมแดนเพื่อไปทำงานดังกล่าว ส่วนใหญ่ชาวบ้านนาคำใช้สายสัมพันธ์เครือญาติที่มีอยู่ในเวียงจันทน์ให้ข้อมูลเบื้องต้นในการหาช่องทางทำกิน และเมื่อเดินทางไปถึงในระแวกก็ได้อาศัยบ้านญาติเหล่านี้เป็นที่พักพิง ต่อมาเมื่อประเทศไทยเริ่มต้นพัฒนาประเทศให้ทันสมัย ความเจริญก้าวหน้าทางด้านอุตสาหกรรม เทคโนโลยี การค้า การบริการ ทำให้ไทยเป็นแหล่งดึงดูดแรงงานลาวดังที่ปรากฏในทุกวันนี้ และฐานความเป็นเครือญาติยังคงเป็นเครื่องมือสำคัญที่เอื้อประโยชน์ต่อแรงงานลาวที่ต้องการเข้ามาทำงานในประเทศไทย

สถานการณ์ภายในประเทศลาวช่วงปลายของสงครามที่ทวีความรุนแรงมากขึ้นก่อนที่ฝ่ายซ้ายสังคมนิยมจะประกาศชัยชนะในปี พ.ศ. 2518¹⁶ สถานการณ์ที่ปรากฏแถบริมฝั่งโขงคือ คนลาวที่ยากร่วมต่อสู้ก็จะยืนหยัดอยู่ที่ฝั่งลาว ส่วนคนที่ไม่เห็นด้วยและไม่อยากอยู่ในภาวะสงครามจึงลี้ภัยลอบล่อยค่อมข้ามแม่น้ำโขงมาฝั่งไทย แต่ถ้ำทหารฝั่งลาวพบเห็นอาจถูกสังหารได้ ช่วงนั้นชาวบ้านนาคำจึงเห็นศพคนตายลอยมาตามน้ำโขงไม่เว้นแต่ละวัน จนทั้งลำน้ำไม่มีใครกล้าจับปลาмаกิน ผู้ใหญ่หง(นามสมมติ) วัย 52 ปี เล่าว่า

“คอมมิวนิสต์เข้ามา ก็ไป (ฝั่งลาว - ผู้เขียน) ไม่ได้แล้ว เขาห้ามไม่ให้ข้ามไป ช่วงคอมมิวนิสต์ยึดประเทศมีคนลาวลอบล่อยค่อมข้ามโขงมาอยู่ฝั่งนี้ (บ้านนาคำ - ผู้เขียน) พวกที่ไม่เชื่อ (คอมมิวนิสต์ - ผู้เขียน) ก็หาทางหนี พวกสู้ก็สู้ ชาวบ้านที่อยู่ฝั่งนี้เห็นไฟปลายกระบอกปืนจากเครื่องบินเป็นประจำ” ในช่วงดังกล่าวนี้คนลาวหลายคนทั้งฝั่งบ้านป่าปากของลาวและหมู่บ้านใกล้เคียงยอมเสี่ยงตายอพยพเข้ามายังฝั่งไทย ในยามนั้นชาวบ้านนาคำได้ให้ที่พักพิงและความช่วยเหลือเพื่อนบ้านพี่น้องด้วยความเห็นอกเห็นใจ ซึ่งความยากลำบากของชาวบ้านลาวบางส่วนที่หลบหนีและได้พึ่งพิงชาวบ้านนาคำแม้ว่าไม่ได้เป็นเครือญาติกันก็ตาม ผลจากการได้เกลือลูกกันครานั้นสะท้อนมาถึงปัจจุบันเช่น เมื่อผู้เขียนสังเกตเห็นว่า แม่่วง (นามสมมติ) ซึ่งเป็นชาวบ้านนาคำมีอาชีพเปิดร้านขายของชำในหมู่บ้าน มักได้รับของฝากจากคนบ้านป่าปากคนหนึ่งเสมอหากเขาข้ามมาบ้านนาคำ ผู้เขียนเห็นเข้าจึงสอบถามไ้ความว่า แม่่วงเคยช่วยเหลือเกลือลูกตอนเขาหนีข้ามน้ำโขงสมัยที่ลวรบกัน พอสถานการณ์ดีขึ้นเขาก็กลับไปอยู่ฝั่งลาวแล้วก็ไม่เคยลืมบุญคุณแม่่วง มีโอกาสมาบ้านนาคำก็จะแวะมาทักทาย หรือมักจะมียิ่งของเล็กๆ น้อยๆ มาฝากเป็นประจำ

¹⁶ ในปี พ.ศ. 2507-2515 สหรัฐฯเปิดแนวรบครั้งใหญ่กับลาวฝ่ายซ้าย ท้ายที่สุดสหรัฐฯเป็นฝ่ายที่ต้องล่าถอยเจรจาทอนตัวออกจากสงครามเวียดนามและยุติการสนับสนุนฝ่ายขวาในลาว ต่อมากลุ่มต่างๆ ในลาวได้ลงนามเซ็นสัญญาสงบสุข ในปี พ.ศ. 2515 และขบวนการปะเทดลาวสามารถยึดอำนาจทางการเมืองได้อย่างสมบูรณ์ในปีพ.ศ. 2518 ภายใต้การนำของพรรคประชาชนปฏิวัติลาว (The Lao People's Revolutionary Party) ประกาศเป็นประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว หรือ สปป.ลาว¹⁶ ปกครองด้วยระบอบสังคมนิยมถึงปัจจุบัน

นอกจากนั้นด้วยเหตุที่แม่่วงเป็นแม่ค้าขายของชำ ชาวบ้านป่าปากคนดังกล่าวเมื่อต้องการสินค้าอะไรจะมาหาซื้อที่ร้านแม่่วงก่อนเสมอ จากกรณีนี้เห็นได้ว่า ความสัมพันธ์ของการช่วยเหลือเกื้อกูลกันที่เกิดขึ้นในสถานการณ์ที่ยากลำบากเป็นสิ่งที่หนึ่งที่ยึดโยงและต่อกันอย่างสายสัมพันธ์ข้ามพรมแดนให้คงอยู่ยาวนานระหว่างชุมชนสองฝั่งโขงที่ได้รับรู้ที่อยู่ร่วมในประวัติศาสตร์ความทรงจำช่วงสงคราม

สถานการณ์ในประเทศไทยและภูมิภาคอีสานในขณะที่ประเทศลาวยังเกิดสงครามภายในประเทศ ไทยได้เริ่มต้นพัฒนาประเทศด้วยการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติในปี พ.ศ. 2504 ทุกภาคส่วนของประเทศเข้าสู่ยุคพัฒนา รัฐเร่งสร้างสาธารณูปโภคต่างๆ เพื่อนำพาประเทศไปสู่ความเจริญทัดเทียมนานาชาติ อารยประเทศ สำหรับภูมิภาคอีสานปัจจัยที่ผลักดันให้รัฐไทยเร่งรัดพัฒนาภาคอีสานนั้น ส่วนหนึ่งเป็นแรงผลักดันทางการเมืองคือ ในช่วงปลายทศวรรษ 2490 ความหวาดวิตกเกี่ยวกับคอมมิวนิสต์เกิดขึ้นในวงการเมืองไทย ผู้นำรัฐบาลให้ความสนใจภาคอีสานมากขึ้น เพราะประชาชนในอีสานส่วนใหญ่คือกลุ่มชาติพันธุ์ไท - ลาว และมีลักษณะร่วมทางสังคมวัฒนธรรมกับคนลาวในประเทศลาว รัฐบาลไทยจึงมีความหวาดระแวงว่าประชาชนในภาคอีสานจะเรียกร้องแบ่งแยกดินแดนไปเข้ากับประเทศลาว ความหวาดระแวงนี้กลายเป็น “ปัญหาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” อันหมายถึง สิ่งที่คอยคุกคามความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของประเทศส่วนรวม ดังนั้น รัฐบาลไทยจึงเร่งพัฒนาอีสานเพื่อผนวกรวมยกระดับชีวิตความเป็นอยู่คนอีสานให้ดีขึ้น เพื่อสร้างความรู้สึกรักเป็นพลเมืองไทยและไม่หันไปนิยมชมชอบระบอบสังคมนิยม ดังนั้น การให้ความช่วยเหลือผ่านการพัฒนาสาธารณูปโภคต่างๆ ของรัฐบาลไทยที่ทุ่มเทมายังภาคอีสานจึงเป็นทั้งความหวาดระแวงว่าภาคอีสานอาจเป็นภัยต่อความมั่นคงของประเทศ และอีกนัยหนึ่งเป็นการแสดงให้เห็นถึงความพยายามของรัฐบาลที่จะผนวกรวมภาคอีสานเข้ามาอยู่ในระบบการเมืองของชาติ หลังจากที่ปล่อยให้ปล่อยอย่างหลวมๆ และค่อนข้างจะโดดเดี่ยวมาเป็นเวลานานพอสมควร (สุเทพ สุนทรเกาส์ช, 2548)

ดังนั้น ชุมชนท้องถิ่นห่างไกลเช่นบ้านนาคำ แม้มีที่ตั้งอยู่ ณ ชายขอบของรัฐไทย แต่เมื่อรัฐดำเนินนโยบายเร่งรัดพัฒนาประเทศ โดยเฉพาะในภูมิภาคอีสาน

ความเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจนในชุมชนชายแดนบ้านนาคำจึงเกิดขึ้น เริ่มตั้งแต่เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2478 รัฐเข้ามาปรับปรุงเส้นทางเกวียนที่ชุมชนใช้ ให้เป็นทางหลวงสายหลัก ถนนจึงถือเป็นความเจริญสิ่งแรกที่เข้ามา ซึ่งนอกจากทำให้การไปมาหาสู่ระหว่างชุมชนสะดวกขึ้นแล้ว ยังทำให้ชุมชนชายแดนที่เคยเป็นพื้นที่ห่างไกล ยากที่จะเข้าถึง การสร้างถนนเป็นการเปิดเส้นทางให้อำนาจรัฐเข้าควบคุมชุมชนได้เข้มข้นขึ้นด้วย พร้อมกันนี้ยังเกิดความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่ตามมาจากการคมนาคมที่สะดวกมากขึ้น เมื่อรัฐมีนโยบายส่งเสริมการเกษตรด้วยการผันน้ำจากแม่น้ำโขงมาใช้ประโยชน์ใน พ.ศ. 2508 หมู่บ้านนาคำจึงเริ่มขุดคลองส่งน้ำ และเมื่อน้ำเพื่อการเกษตรมีมากขึ้นทำให้อัตราการผลิตเริ่มเปลี่ยน จากที่เคยหมดฤดูกาลทำนาแล้วจะปลูกพืชผักเล็กน้อยไว้บริโภคในครัวเรือน กลายเป็นเริ่มปลูกพืชเพื่อค้าขาย เช่น ปลูกหอมแบ่ง (ต้นหอม) มันแกว เป็นต้น โดยมีพ่อค้าคนกลางมารับซื้อในหมู่บ้าน และเมื่อ พ.ศ. 2514 ระบบไฟฟ้าจึงเข้ามาในชุมชน ทั้งนี้ตลอดเส้นทางการพัฒนาที่ผ่านมา สิ่งหนึ่งที่สะท้อนอยู่ในพลวัตชุมชนบ้านนาคำคือพลังท้องถิ่นของชุมชนในการริเริ่มและร่วมมือกันพัฒนาชุมชน เห็นได้จากการลงขันทั้งเงินตราและแรงงานเพื่อสร้างถนนคอนกรีตภายในหมู่บ้าน หรือการเก็บเงินจากลูกบ้านเพื่อให้ผู้นำชุมชนไปซื้อเสาไม้มาทำเป็นเสาไฟฟ้าในระยะแรกที่มีไฟฟ้าเข้ามาในหมู่บ้าน สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงการประสานประโยชน์ของชุมชนเมื่อมีผลประโยชน์ร่วมกัน ความเป็นชุมชนจึงเป็นเรื่องของการพึ่งตนเองเท่าๆ กับการพึ่งพารวมทั้งเป็นเรื่องของการปรับตัว

ยุคความร่วมมือทางเศรษฐกิจ : เปลี่ยนสนาหมบเป็นสนาหมการคำ

หลังจากพรรคประชาชนปฏิวัติลาว (The Lao People's Revolutionary Party) ประกาศสถาปนาประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว หรือ สปป.ลาว ในปี พ.ศ. 2518 และปกครองด้วยระบอบสังคมนิยม ในช่วง 5 ปีแรกรัฐบาลลาวดำเนินนโยบายปิดประเทศ และตรวจตราแนวพรมแดนอย่างเข้มงวด เพื่อสกัดกั้นการข้ามพรมแดน ทำให้การข้ามพรมแดนเป็นไปด้วยความยากลำบาก แต่ก็ยังมี

ผู้คนลักลอบข้ามไปมาประปราย ซึ่งผู้เฒ่าบ้านนาทำให้เหตุผลว่า “มันห้ามกันบ่อย มันคือสายเลือด” สถานการณ์ไปยาก-มายาก ระหว่างชุมชนชายแดนไทย-ลาว เริ่มคลี่คลาย เมื่อสปป.ลาวปรับนโยบายเปิดความสัมพันธ์กับต่างประเทศ เพื่อพัฒนาระบบเศรษฐกิจในลาวให้ดีขึ้น ผู้นำสูงสุดของลาวขณะนั้นคือ โกวสอน พมวิหาร ประกาศปฏิรูปเศรษฐกิจของลาว ภายใต้ชื่อนโยบาย “จินตนาการใหม่” ในปี พ.ศ. 2529 ซึ่งเป็นนโยบายที่มุ่งเน้นการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ จากระบบเศรษฐกิจแบบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์มาเป็นระบบเศรษฐกิจแบบตลาด ต่อมาในช่วงต้นทศวรรษ 2530 เกิดความเปลี่ยนแปลงของบรรยากาศทางเศรษฐกิจและการเมืองโลกที่แต่ละประเทศหันมาให้ความสำคัญกับการพัฒนาประเทศให้เจริญก้าวหน้า และดำเนินนโยบายสร้างความสัมพันธ์กับประเทศต่างๆ โดยให้ความสำคัญกับความแตกต่างด้านการปกครองน้อยลง ดังที่นายกรัฐมนตรีของไทยสมัยนั้น พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ (พ.ศ. 2531 - 2534) ได้ประกาศใช้นโยบาย “เปลี่ยนสนาหมรบเป็นสนาการค้า” คือการให้ความสำคัญกับความร่วมมือทางเศรษฐกิจโดยไม่ยึดติดกับอุดมการณ์ทางการเมืองการปกครองที่แตกต่างกัน นับจากนั้นความสัมพันธ์ลาว - ไทย จึงค่อยๆ พัฒนาดีขึ้นเป็นลำดับ

เมื่อโลกเข้าสู่ยุคโลกาภิวัตน์ แนวพรมแดนที่เคยเป็นกำแพงขวางกั้นความสัมพันธ์ระหว่างรัฐชาติในยุคสงครามเย็น ได้ถูกทลายลงด้วยกระแสโลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจการค้า พื้นที่ชายแดนกลายเป็นหมุดหมายการพัฒนา ทำให้เกิดการปะทะประสานระหว่างกระแสโลกาภิวัตน์กับท้องถิ่นนิยม ซึ่งผู้เขียนนำเสนอกรณีการเปิดจุดผ่อนปรนในชุมชนชายแดนบ้านนาคำ ดังนี้

จุดผ่อนปรน : จากท่าข้ามตามวิถี สู่เวทีโลกาภิวัตน์

ความสัมพันธ์ข้ามพรมแดนระหว่างชุมชนชายแดนไทย - ลาว นอกจากผูกโยงด้วยเงื่อนไขของสภาพภูมิศาสตร์ที่มีพรมแดนติดต่อกัน ด้วยเครือญาติชาติพันธุ์ และวัฒนธรรม การแลกเปลี่ยนค้าขายข้ามพรมแดนระหว่างชุมชนสองฝั่งโขงนับเป็นอีกวิถีปฏิบัติหนึ่งที่เกิดขึ้นมาผ่านกาลเวลายาวนาน การค้าขายแดน

ไทย - ลาวในอดีตมีลักษณะเป็นการค้าที่เรียกว่า “การค้าประเพณี” ซึ่งอยู่บนฐานของความสัมพันธ์เครือญาติ

จุดผ่อนปรนบ้านนาคำเกิดขึ้นจากความคิดของกลุ่มผู้นำชุมชน ที่อยากให้บ้านนาคำเปิดจุดผ่อนปรน เพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจในชุมชน และจากการเห็นตัวอย่างของพื้นที่อื่นๆ ที่เปิดจุดผ่อนปรนแล้วทำให้คนในชุมชนมีงานทำ เกิดการไหลเวียนเงินตราจากการค้าขายมากขึ้น ต่อมากลุ่มผู้นำชุมชนเหล่านี้ได้ปรึกษาหาหรือศึกษาความเป็นไปได้กับปลัดอำเภอจนแน่ใจว่าสามารถทำได้กลุ่มผู้นำชุมชนจึงเริ่มดำเนินการด้วยการติดต่อประสานงานเจรจาอย่างไม่เป็นทางการกับฝ่ายลาวทั้งในระดับหมู่บ้านและระดับแขวง ซึ่งในการเจรจาขั้นต้นนี้เป็นการใช้สายสัมพันธ์ส่วนตัวของกลุ่มผู้นำชุมชน ทั้งนี้ในกลุ่มผู้นำชุมชนนั้น มี นายเอ (นามสมมติ) วัย 56 ปี เป็นนักธุรกิจทำการค้าใน สปป.ลาว ในวัยเด็กนายเอติดตามพ่อแม่ไปอยู่บ้านป่าปากฝ่งลาว จึงเติบโตและเรียนหนังสือที่ลาว ปัจจุบันเพื่อนร่วมชั้นเรียนหลายคนมีตำแหน่งหน้าที่การงานในหน่วยงานราชการ และแคว้นการเมืองของลาว นายเอจึงอาศัยเครือข่ายความสัมพันธ์เหล่านี้ในการติดต่อประสานงานกับเจ้าหน้าที่ระดับสูงของลาว เพื่อเจรจาผลักดันให้เกิดการเปิดจุดผ่อนปรนที่บ้านนาคำ ส่วนผู้นำชุมชนคนอื่นๆ เช่น ผู้ใหญ่บ้าน และคณะกรรมการ ติดต่อประสานงานในระดับท้องถิ่นคือ พุดคุยชี้แจงกับผู้ใหญ่บ้านป่าปากของลาว การเจรจาอย่างไม่เป็นทางการนี้ดำเนินไปจนได้ข้อสรุปว่า บ้านนาคำของไทยและบ้านป่าปากของลาวต้องการเปิดจุดผ่อนปรนร่วมกัน จากนั้นผู้ใหญ่บ้านจึงยื่นคำร้องอย่างเป็นทางการตามขั้นตอนต่อหน่วยงานราชการที่รับผิดชอบ บ้านนาคำจึงได้รับการอนุมัติให้เปิดจุดผ่อนปรนในวันที่ 7 มิถุนายน ปี พ.ศ. 2548 โดยกำหนดให้เปิดบริการทุกวันอังคาร - พุธ ในวันเปิดจุดผ่อนปรนอนุญาตให้คนไทย - ลาวข้ามไปมาได้อย่างถูกต้องตามกฎหมาย ภายในเวลา 8.00 - 14.00 น. และผ่อนปรนให้มีการซื้อขายสินค้าเล็กๆ น้อยๆ ที่จำเป็นในการอุปโภคบริโภคในชีวิตประจำวันได้

จากจุดเริ่มต้นของความคิดในกลุ่มผู้นำชุมชน นำไปสู่การดำเนินการเปิดจุดผ่อนปรนได้สำเร็จ แสดงให้เห็นถึงการเรียนรู้และปรับใช้นโยบายรัฐ เพื่อให้เกิดประโยชน์กับท้องถิ่น อีกทั้งในขั้นตอนการดำเนินการก่อนที่ยื่นเอกสารกับทาง

ราชการไทยตามกฎหมายระเบียบ ผู้นำชุมชนทั้งฝั่งไทยและลาว ใช้สายสัมพันธ์ส่วนตัวนัดพบปะพูดคุย เพื่อสอบถามความคิดเห็นและหาหนทางดำเนินการให้บรรลุเป้าหมายนั้นหมายความว่า ก่อนที่จะนำเสนอต่อรัฐนั้นในระดับชุมชนสองฝั่ง ผู้นำชุมชนได้มีการเจรจาทกลงร่วมแสดงความประสงค์ต้องการเปิดจุดผ่อนปรนระหว่างสองหมู่บ้านที่อยู่ตรงกันข้ามพรมแดนน้ำโขง ดังนั้นพื้นฐานความสัมพันธ์เชิงเครือญาติและความสัมพันธ์ส่วนตัวในระดับผู้นำชุมชน ประกอบกับการตกลงเรื่องผลประโยชน์ได้เป็นที่พอใจทั้งสองฝ่าย จึงเป็นกลไกสำคัญที่ทำให้จุดผ่อนปรนเกิดขึ้นได้ที่บ้านนาคำ

ก่อนเปิดจุดผ่อนปรน การแลกเปลี่ยนค้าขายระหว่างชุมชนบ้านนาคำฝั่งไทยกับชุมชนบ้านป่าปากฝั่งลาว ส่วนใหญ่ชาวบ้านป่าปากเป็นฝ่ายข้ามพรมแดนมาซื้อหาเครื่องอุปโภคบริโภคเล็กๆ น้อยๆ ในชีวิตประจำวัน จากร้านขายของชำที่มีอยู่ในหมู่บ้านนาคำ เมื่อบ้านนาคำเปิดจุดผ่อนปรนจึงเกิด “ตลาดชายแดน” เป็นพื้นที่การแลกเปลี่ยนค้าขายสินค้าระหว่างชุมชนไทย - ลาว สินค้าที่คนลาวนำมาขายส่วนใหญ่เป็นสินค้าจำพวกพืชผักท้องถิ่น สัตว์ป่า ของป่า เครื่องจักสาน เป็นต้น

สำหรับการข้ามพรมแดนนั้น การเปิดจุดผ่อนปรนทำให้การเดินทางข้ามพรมแดนมีความถูกต้องและได้รับการรับรอง แต่ต้องอยู่ภายใต้ระเบียบกฎเกณฑ์การข้ามพรมแดนสำหรับจุดผ่อนปรน นั้นหมายความว่า การข้ามพรมแดนในวันที่กำหนดเปิดจุดผ่อนปรน และไป - กลับในช่วงเวลาที่กำหนด เป็นการข้ามพรมแดนที่รัฐให้การรับรอง แต่ในวันที่ไม่เปิดจุดผ่อนปรน หากชาวบ้านทั้งฝั่งไทยและลาวต้องการข้ามพรมแดน ก็สามารถทำได้ในฐานะที่เป็น “ด่านประเพณี” คือสามารถข้ามพรมแดนได้ตามเหตุผลความจำเป็น เช่น กรณีการเจ็บไข้ได้ป่วย งานศพ งานบวช งานแต่งงาน เป็นต้น ซึ่งในกรณีของชาวบ้านนาคำฝั่งไทยจะใช้วิธีการบอกกล่าวผู้ใหญ่บ้านให้รับทราบหรือหากเป็นคนที่มีความรู้ดีอยู่ฝั่งลาวบ้านป่าปากและติดต่อไปมาหาสู่เป็นประจำก็อาจจะไม่ต้องบอกกล่าวผู้ใหญ่บ้าน สามารถข้ามพรมแดนได้เลย อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านนาคำหลายคนกล่าวว่า หากไม่มีความจำเป็นก็จะไม่ค่อยข้ามไปฝั่งลาวบ่อยนัก การข้ามไปแล้วกลับในหนึ่งวันจะไม่ค่อยมีปัญหา แต่หากต้องค้างคืนที่ฝั่งลาวก็จะเป็นการยุ่งยากแก่ญาติพี่น้องที่ต้องแจ้งผู้ใหญ่บ้านหรือเจ้าหน้าที่ในท้องถิ่นของลาวให้รับทราบ

ทั้งนี้ในกรณีของคนไทยข้ามไปฝั่งลาว อาจมีความเข้มงวดของการตรวจตราจากเจ้าหน้าที่มากกว่า แม้ผู้ข้ามพรมแดนชาวบ้านน่าจะจะมีการบอกกล่าวผู้ใหญ่บ้านเอาไว้ก่อนที่จะข้ามไปฝั่งลาว แต่หากมีการตรวจสอบจากเจ้าหน้าที่ฝั่งลาว ผู้ข้ามพรมแดนจะต้องรับรองตัวเอง หมายความว่า ผู้ที่ข้ามพรมแดนต้องชี้แจงเหตุผลกับเจ้าหน้าที่รัฐเอง ซึ่งโดยส่วนใหญ่ผู้ที่ข้ามพรมแดนมักมีเครือข่ายติดต่อยังรับรองการข้ามพรมแดน ทำให้ไม่เกิดปัญหาบ่อยครั้งนัก

ส่วนในกรณีของคนลาวที่ข้ามมาฝั่งไทยโดยใช้ด่านประเพณี หรือในวันที่ไม่มีจุดผ่อนปรน ส่วนใหญ่เป็นการข้ามมารักษาพยาบาลที่สถานีนามัยของชุมชนนาคำ หรือมาซื้อสิ่งของเครื่องใช้ที่จำเป็น นอกจากนั้นก็มีการที่ข้ามพรมแดนมา เพื่อร่วมพิธีกรรมต่างๆ ในหมู่เครือญาติใกล้เคียง เป็นต้น ทั้งนี้การข้ามไปมาโดยใช้ด่านประเพณีไม่ว่าคนไทยบ้านนาคำจะไปฝั่งลาวบ้านป่าปาก หรือคนลาวบ้านป่าปากจะมาฝั่งไทยบ้านนาคำ มักไม่มีปัญหาอะไรหากไม่กระทำการสิ่งผิดกฎหมาย โดยเฉพาะในกรณีของการข้ามพรมแดนของคนลาว เพื่อมารักษาพยาบาลในยามป่วยไข้ ดังที่ผู้ใหญ่กวนแห่งบ้านนาคำกล่าวว่า “เดี๋ยวนี้เวลาเจ็บไข้ได้ป่วยคนลาวข้ามมาหาหมอฝั่งนี้สบาย ไม่เหมือนแต่ก่อนที่ต้องหลบต้องซ่อน เพราะเดี๋ยวนี้มันมีเรื่องของสิทธิมนุษยชน ก็ต้องเอื้อเพื่อช่วยเหลือกัน จะมายึดแต่กฎหมายอย่างเดียวไม่ได้”

ดังนั้น แม้จุดผ่อนปรนนำมาซึ่งภาวะเบียดและการตรวจตราการข้ามพรมแดนที่เข้มงวดของรัฐไทย แต่อำนาจรัฐแสดงบทบาทชัดเจนเพียงช่วงเวลาเปิดจุดผ่อนปรน ซึ่งกรณีของพื้นที่ศึกษาในหนึ่งสัปดาห์เปิดจุดผ่อนปรนเพียง 2 วัน ฉะนั้นนอกเหนือจากวันที่รัฐกำหนดและให้การรับรอง ชาวบ้านยังคงข้ามพรมแดนไปมาได้ด้วยการสวมทับ “จุดผ่อนปรน” เป็น “ด่านประเพณี” เพื่อรองรับความชอบธรรมในการข้ามพรมแดน ฉะนั้นพรมแดนจึงเป็นพื้นที่แห่งการต่อรอง ช่างชิง ทั้งในเชิงการนิยามความหมายและเชิงปฏิบัติการ

การเปิดจุดผ่อนปรนและตลาดชายแดน นำความเปลี่ยนแปลงมาสู่ชุมชนคือ เป็นการสร้างงานและกระจายรายได้ให้กับคนในชุมชน จากที่เคยปลูกพืชผัก เช่น หอมแบ่ง ข้าวโพด ส่งให้กับพ่อค้าที่เข้ามารับซื้อ แต่เมื่อมีตลาดชายแดนชาวบ้าน

หลายคนปรับตัวใช้ช่องทางนี้สร้างโอกาสในการประกอบอาชีพ เช่น ขายผลผลิตพืชผักที่เหลือกินเหลือใช้ ทำอาหารง่ายๆ มาขายในตลาด เป็นต้น นอกจากนี้ การเปิดจุดผ่อนปรนบ้านนาคำ เป็นการเปิดโอกาสให้คนในชุมชนร่วมสร้างกิจกรรมในทางสังคมวัฒนธรรมและในเชิงการท่องเที่ยว เมื่อกลุ่มผู้นำชุมชนและชาวบ้านร่วมกันจัดงานประเพณีสงกรานต์ไทย - ลาว ทำให้ชาวบ้านทั้งไทยและลาวได้มาพบปะร่วมสนุกสนานด้วยกัน ทำให้เกิดผลดีทั้งในแง่ของการกระชับความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนไทย - ลาว และในแง่การขยายตัวของตลาดชายแดนในระยะยาว เมื่อมีประชาชนรู้จักมากขึ้น นอกจากนี้การจัดกิจกรรมเช่นนี้ยังสามารถใช้เป็นจุดดึงดูดผู้คนจากถิ่นอื่นในเชิงการท่องเที่ยว ซึ่งในระยะยาวสามารถปฏิบัติสืบทอดเป็นงานประจำปีของชุมชนได้ด้วย ดังนั้น การใช้พื้นที่จุดผ่อนปรนที่ได้รับการอนุญาตจากรัฐ ปรับแปลงจากพื้นที่ทางเศรษฐกิจมาเป็นพื้นที่ทางสังคมวัฒนธรรม คือ สงกรานต์ไทย - ลาว สะท้อนให้เห็นถึงพลังชุมชนในการริเริ่มสร้างสิ่งใหม่ และปรับใช้นโยบายรัฐให้เหมาะสมกับบริบทและทุนที่ท้องถิ่นมีอยู่ ทั้งนี้นับเป็นจุดเริ่มต้นที่ดีสำหรับชุมชนท้องถิ่นที่ลุกขึ้นมามีส่วนร่วมในการเลือกหนทางการพัฒนาท้องถิ่น โดยชุมชนเอง เป็นการสร้างความรู้สึกร่วมและความเป็นเจ้าของ เพื่อเรียนรู้ ต่อยอด รับมืออย่างเท่าทันกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ให้ชุมชนเติบโตไปพร้อมกับการพัฒนาของรัฐ สามารถปรับใช้นโยบายรัฐเพื่อสร้างโอกาส และทางเลือกในการพัฒนาท้องถิ่นให้เหมาะสมกับบริบทท้องถิ่นนั้นๆ เป็นการเสริมพลังชุมชนท้องถิ่นจากทุนชุมชนที่มีอยู่

อย่างไรก็ตาม การเปิดจุดผ่อนปรนและตลาดชายแดน ยังมีแง่มุมของความขัดแย้งระหว่างผู้นำบ้านนาคำและองค์กรการปกครองส่วนท้องถิ่นหรือ อบต. เนื่องจากจุดผ่อนปรนบ้านนาคำเกิดขึ้นจากความคิดและการดำเนินการของผู้นำในชุมชนโดยอบต. ไม่ได้เข้ามาร่วมกระบวนการตั้งแต่แรกเริ่ม ส่งผลให้เมื่อเกิดตลาดชายแดนขึ้น อบต. ไม่สามารถเข้ามาบริหารจัดการตลาดชายแดนได้ เพราะอบต. กับกลุ่มผู้นำบ้านนาคำที่เป็นผู้ผลักดันให้เกิดจุดผ่อนปรนไม่สามารถตกลงเรื่องการจัดการบริหารตลาดชายแดนได้ลงตัว ความขัดแย้งจึงยังคงมีอยู่ถึงปัจจุบัน ซึ่งถึงแม้จะไม่ใช่ประเด็นรุนแรงในชุมชน แต่ส่งผลให้จุดผ่อนปรนและตลาดชายแดนบ้านนาคำ

ไม่ได้รับงบประมาณสนับสนุน หรือเป็นเป้าหมายในแผนการพัฒนาระดับท้องถิ่น ให้มีความสะดวกสบายและเป็นที่รู้จักกว้างขวางยิ่งขึ้น ดังเช่นตลาดชายแดนอื่น ๆ ในจังหวัดนครพนมที่แต่ละอบต. ต่างให้ความสำคัญและยกเป็นจุดเด่นในท้องถิ่นของตน หากทั้งอบต. และชุมชนบ้านนาคำต่างมีส่วนร่วมในการจัดการตลาดชายแดน จะทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ในการทำงานและสร้างโอกาสต่างๆ จากการมีจุดอ่อนปรนในพื้นที่ชุมชน เช่น การกระจายรายได้ สร้างอาชีพ การสร้างกิจกรรมงานประเพณีระหว่างไทย - ลาว เป็นต้น จะส่งผลให้ประชาชนในท้องถิ่นมีทางเลือกและโอกาสในการหาช่องทางทำมาหากินในชุมชนได้มากขึ้น และเป็นการส่งเสริมความสัมพันธ์ในหลายระดับทั้งภายในและนอกชุมชน ชุมชนกับการปกครองส่วนท้องถิ่น ชุมชนกับรัฐ และชุมชนข้ามพรมแดน

จากวันวานถึงวันนี้ : วิถีชุมชน กลไกความสัมพันธ์ข้ามพรมแดนไทย - ลาว บ้านนาคำ

การไปมาหาสู่ข้ามขอบเขตพรมแดนรัฐของชุมชนชายแดนในพื้นที่ศึกษาดำรงอยู่ในวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนมาโดยตลอด กลไกสำคัญของการเกิดความสัมพันธ์ข้ามพรมแดนคือ “ความเป็นเครือญาติ” และการมีลักษณะร่วมทางสังคมและวัฒนธรรม แม่น้ำโขงจึงเป็นเสมือนเส้นทางหลวงที่ชุมชนสองฝั่งโขงใช้สัญจรไปมาหาสู่ มิใช่เป็นแนวพรมแดนที่กั้นผู้คนออกจากกันในความหมายพรมแดนของรัฐชาติ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ความหมายของพรมแดนที่รัฐสร้างขึ้น กับพรมแดนในความหมายของประชาชนที่ใช้ชีวิตคาบเกี่ยวบนเส้นพรมแดนระหว่างรัฐชาตินั้นแตกต่างกัน พรมแดนในความหมายของชุมชนชายแดนที่มีความสัมพันธ์ต่อกันมายาวนาน แม้จะรับรู้การมีตัวตนของเส้นพรมแดนหรือขอบเขตรัฐ แต่ในบางสถานการณ์ชุมชนเลือกที่จะเพิกเฉยต่ออำนาจศักดิ์สิทธิ์ของพรมแดนในความหมายของการเป็นกำแพงจำแนกแยกแยะผู้คนที่อยู่นอกเขตแดนออกไปจากคนที่อยู่ภายในเขตแดน ทั้งนี้มิได้หมายถึงชุมชนชายแดนทำทลายอำนาจรัฐ เพียงแต่ให้ความสำคัญกับสิ่งอื่น

ที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตมากกว่า ความหมายพรมแดนตามนัยของวิถีชีวิตที่เกิดขึ้นในชุมชนชายแดนไทย - ลาวบ้านนาคำ สะท้อนให้เห็นถึงการที่รัฐไม่สามารถจัดการควบคุมพื้นที่พรมแดนได้อย่างเด็ดขาด แต่พรมแดนเป็นพื้นที่แห่งความกลางเลือนพร้อมจะถูกขยับขยายหรือลอบออก ซึ่งผู้คนชายแดนสามารถต่อรอง รื้อสร้าง หรือยอมรับตามแต่สถานการณ์

นอกจากนั้น การนำเสนอความสัมพันธ์ข้ามพรมแดนในชุมชนบ้านนาคำ ควบคู่กับการฉายภาพสงครามความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในยุคสมัยต่างๆ แสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยงของเหตุการณ์ระดับโลก รัฐ และชุมชนชายแดน รวมทั้งแสดงถึงวิถีปฏิบัติในการดำรงอยู่ผู้คนที่หลีกเลี่ยงตัวเล็กตัวน้อยท่ามกลางสถานการณ์ความเปลี่ยนแปลง ดังนั้น ในการศึกษาชุมชนท้องถิ่นหากมองอย่างเชื่อมโยง เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในระดับโลกซึ่งดูเสมือนอยู่ห่างไกลจะพบว่า ท้องถิ่นและโลกสัมพันธ์และเปลี่ยนแปลงซึ่งกันและกัน ในขณะที่การไหลเวียนของกระแสโลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจได้ชักชวนทั่วถึงแทบทั้งโลก โดยเฉพาะพื้นที่บริเวณพรมแดนรัฐชาติ จากที่เคยเป็นพื้นที่ชายขอบทั้งในทางภูมิศาสตร์และทางสังคมปัจจุบันพื้นที่พรมแดนโดยเฉพาะในไทย ลาว กัมพูชา เวียดนาม พม่า และจีน กลับกลายเป็นเส้นทางสายใหม่ในกระแสโลกาภิวัตน์แห่งลุ่มน้ำโขง ฉะนั้น หากรัฐดำเนินนโยบายที่เอื้อต่อวิถีชุมชนให้ชุมชนสามารถปรับใช้นโยบายเพื่อพัฒนาท้องถิ่นได้อย่างเหมาะสม จะเป็นการปรับโฉมหน้าภาพกรรมการพัฒนาที่สอดคล้องกับกระแสประชาสังคมในโลกหลังสมัยใหม่ในปัจจุบัน.

บรรณานุกรม

กนกวรรณ มะโนรัมย์. 2546. “อัตลักษณ์ทางสังคมชาวประมงแม่น้ำมูลตอนล่าง : วิเคราะห์จากระบบนิเวศ “ลวงปลา” และบริบทแวดล้อม” เอกสารประกอบการประชุมทางมานุษยวิทยา ครั้งที่ 2, ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).

- จารุวรรณ ขำเพชร และคนอื่นๆ. 2546. วัฒนธรรมสัมพันธ์ชายแดนไทย-ลาว. อุลตราซาวน์ : (ม.ป.พ.). ค้นเมื่อ 15 กุมภาพันธ์ 2550, จาก F:\iKnowledge Digital Contents Management System - Document Details.htm.
- ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์. 2546. การเมืองสองฝั่งโขง. กรุงเทพฯ : มติชน.
- ดี.จี.อี.ฮอลล์. 2549. ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ : สุวรรณภูมิ - อุษาคเนย์ภาคพิศดาร (1-2). พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- เต็ม วิภาคย์พจนกิจ. 2546. ประวัติศาสตร์อีสาน. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ธัญญาทิพย์ ศรีพินา, วัชรินทร์ ยงศิริ & มานะ มาลาเพชร. 2535. การค้าไทย-อินโดจีน. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นิวัฒน์ พ.ศรีสุวรรณนท์. 2539. ไทย-ลาว อีสาน. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : ม.ป.พ.
- ปฤษฎา รัตนพฤกษ์. 2545. ปัญหาข้ามพรมแดนและสภาวะไร้พรมแดน : โลกที่เปลี่ยนไปหรือมุมมองของนักวิชาการที่เปลี่ยนไป?. สังคมศาสตร์ 15(1); 17-46.
- พวงทอง รุ่งสวัสดิทรัพย์ ภาวกรพันธ์. 2549. สงครามเวียดนาม สงครามกับความจริงของ "รัฐไทย". กรุงเทพฯ: คบไฟ.
- พิมาน แจ่มจรัส. 2542. สงครามในประวัติศาสตร์ไทย. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : ธีระการพิมพ์.
- พัฒนา กิติอาษา. 2546. ท่องถิ่นนิยม. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : กองทุนอินทร์ - สมเพื่อการวิจัยทางมนุษยวิทยา.
- มหาสิลา วีระวงส์. 2540. ประวัติศาสตร์ลาว. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : มติชน.
- วัฒนา สุกัณศีล. 2548. โลกาภิวัตน์. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. 2546. แอ่งอารยธรรมอีสาน : แฉหลักฐานโบราณคดี พลิกโฉมหน้าประวัติศาสตร์ไทย. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : มติชน.

- สุจิตต์ วงษ์เทศ, บก. 2545. ประวัติศาสตร์ ฉบับกระทรวงศึกษาธิการขลาว. กรุงเทพฯ : มติชน.
- สุวิทย์ ชีรสาดวัต. 2543. ประวัติศาสตร์ลาว 1779 - 1975. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.
- สุรัชย์ ศิริไกร. [ม.ป.ป]. รายงานการวิจัยสาเหตุการกระทบกระทั่งตามพรมแดน ไทย-ลาว : 1975 - 1981. กรุงเทพฯ : สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุรัชย์ ศิริไกร. 2541. นโยบายต่างประเทศของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว. ใน สีดา สอนศรี, บก. เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ นโยบายต่างประเทศ ในยุคโลกาภิวัตน์. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ : หน้า 267 - 300
- สุเทพ สุนทรเกาส์. 2548. หมู่บ้านอีสานยุค “สงครามเย็น” สังคมวิทยาของหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : มติชน.

